

PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi
PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal

Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller

*Political Economy of Transition From Centralized Planning to
Market Economy: Alternative Models*

Dr. Esra GÜLER

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Ocak/January 2012, Cilt/Vol: 8, Sayı/Num: 1, Page: 37-58
ISSN: 1305-7979

© 2005 - 2012

PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi
PARADOKS Economics, Sociology and Policy Journal

Ocak/January 2012, Cilt/Vol: 8, Sayı/Num: 1

ISSN: 1305-7979

Editör/Editor-in-Chief

Öğr.Gör.Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Editör Yardımcıları/Co-Editors

Öğr.Gör.Dr.Sema AY

Öğr.Gör.Dr.Hilal YILDIRIR KESER

Uygulama/Design

Dr.Yusuf Budak

Tarandığımız İndexler / Indexes

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.

None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof.Dr.Veyssel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

Prof.Dr.Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr.R.Cengiz DERDİMAN (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Zeynel DİNLER (Uludağ Üniversitesi)

Doç.Dr.Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Emine KOBAN (Beykoz Lojistik Meslek Yüksek Okulu)

Yrd.Doç.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)

Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)

Dr.Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)

Dr.Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)

Dr.Hilal YILDIRIR KESER (Uludağ Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof.Dr.Veyssel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)

Prof.Dr.Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr.Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)

Prof.Dr.R.Cengiz DERDİMAN (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Zeynel DİNLER (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Hasan ERTÜRK (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Erkan IŞIĞIÇOK (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Bekir PARLAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)

Prof.Dr.Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof.Dr.Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr.Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)

Doç.Dr.Hakan ALTINTAŞ (Sütçü İmam Üniversitesi)

Doç.Dr.Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)

Doç.Dr.Kenan DAĞCI (Yalova Üniversitesi)

Doç.Dr.Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç.Dr.Bülent GÜNSOY (Anadolu Üniversitesi)

Doç.Dr.Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)

Doç.Dr.Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)

Doç.Dr.Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç.Dr.Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)

Doç.Dr.Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)

Doç.Dr.Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr.Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Canan CEYLAN (Uludağ Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Kadir Yasin ERYİĞİT (Uludağ Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Burcu GÜLER (Kocaeli Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Emine KOBAN (Beykoz Lojistik Meslek Yüksek Okulu)

Yrd.Doç.Dr.Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr.Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)

Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller

Political Economy of Transition From Centralized Planning to Market Economy: Alternative Models

Dr. Esra GÜLER

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Özet:

Merkezi planlamaya dayalı sosyalist sistemden serbest piyasaya dayalı kapitalist sisteme geçen ülkeleri tanımlamak için kullanılan "geçiş ekonomileri" kavramı, basit bir ekonomik sistem dönüşümünü ifade etmenin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bu değişim, ekonomik olduğu kadar, politik, siyasi, kültürel ve sosyal yaşamı belirleyen tüm unsurların değişimini de içeren bütünsel bir içeriğe sahiptir. Geçiş sürecinin bu özelliği, politik kurumlar, toplumsal bilinç ve fikirleri ekonomik çatı altında birleştiren politik ekonomi geleneğine uygun düşmekte ve süreç bu perspektiften analiz edilebilmektedir. Böylece politik ekonomi çerçevesinde geçiş sürecini açıklamaya dönük temel öğeler ekseninde farklı geçiş modelleri ortaya çıkmakta ve bu modeller sürecin neoklasik paradigmanın dışında alternatif modellerle de analiz edilebileceğini göstermektedir. Çalışmanın amacı, sözkonusu öğelerle birlikte geçiş sürecini açıklamaya dönük alternatif modelleri ortaya koymak ve bu modellerin bir karşılaştırmasını yapmaktır.

Anahtar Sözcükler: Geçiş Ekonomileri; Geçiş Ekonomilerinin Politik Ekonomisi; Alternatif Geçiş Modelleri

Abstract:

The concept of "transition economies", which is used to denote those countries that experience a transition from socialist systems based on central planning to capitalist systems based on free market, carries more meanings than a simple transformation of economic systems. This change has an integrated content that involves the transformation of all units determining not only economic but also political, cultural and social life. This characteristic of the transition process fits to the tradition of political economy that brings political institutions, social consciousness and ideas together under the economic umbrella, and thus the process can be analyzed from this perspective. Within the framework of political economy, thus, different transition models emerge based on the main principles aimed at explaining the transition process, and these models indicate that the process can be analyzed through alternative models other than the neoclassical paradigm. The aim of the study is to present alternative models aimed at explaining the transition process along with the above-mentioned elements and to compare these models.

Keywords: Transition Economies; Political Economy of Transition Economies; Alternative Transition Models

GİRİŞ

Dünya ekonomisi, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve hemen ardından 1991'de eski adıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla benzersiz bir sürece girmiş ve tarihin dönüm noktalarından biri olarak yaşanan bu gelişmeler, 21. yüzyılın da rotasını belirlemiştir. Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayıp, 70 yılı aşkın bir süre varlığını sürdüren SSCB'nin dağılmasıyla devam eden süreç, 1970'li yılların sonu ve 80'li yılların başında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) muhafazakârların piyasa ekonomisini devletin etki alanından çıkarmasıyla (deregulation) başlayan Yeni Ekonomik Düzen'in tamamlayıcısı olmuştur (Kazgan,2005:79). Soğuk savaşın bitişi ile birlikte iki kutuplu dünya düzeninden tek kutuplu dünya düzenine geçişi simgeleyen bu dönem aynı zamanda çok daha hızlı bir küreselleşmenin de başlangıcıdır. (Seyidoğlu,2003:141). Yıllarca merkezi planlamaya dayalı sosyalist sistemle idare edilen ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçtiklerinin resmen ilan edildiği bu süreçte, böylesi bir düzen değişikliğine maruz kalan tüm ülkeler için "Geçiş Ekonomisi" (Transition Economies) tanımlaması kullanılmaktadır. Bu gruba dahil ülkelerin özellikleri ve yaşadıkları süreçler birbirinden çok farklı da olsa, ortak noktaları merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçmek olduğundan tamamı "geçiş ekonomisi" kavramı içine dahil edilmişlerdir.

Genellikle batı kaynaklı geçiş literatüründe, "geçiş ekonomisi" kavramı, üç büyük hareket etrafında tanımlanmaktadır. Bunlardan, birincisi kontrolden uzaklaşıp serbest piyasa modeline doğru hareket; ikincisi, otoriter sistemden demokratik politik sisteme doğru hareket; ve üçüncü olarak da, Amerikan yasal sistemi tarafından kabul edildiği gibi bir fikri mülkiyet hakları kavramına dayalı ekonomik ve politik modellere

doğru hareket (Arthus,2001:567) şeklindedir. Aynı şekilde, ekonomistler iki tip geçiş ekonomisi sınıflandırmasında bulunmaktadırlar: Birincisi, geleneksel geçiş ekonomileri, diğeri ise yeni geçiş ekonomileridir. Geleneksel geçiş ekonomileri tropikal Afrika ve Güney Asya tipi geçiş ekonomilerinden, yeni olanlar da Doğu ve Orta Avrupa, eski SSCB, bazı Latin Amerika ülkeleri ve Çin'den oluşmaktadır. Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisi sistemine yönelik geçiş aşamasında bunların dışında birçok ülke olmasına rağmen (bunların 30 kadarı sadece Afrika'da bulunmaktadır) literatürde yaygın olarak kabul edilen geçiş ekonomileri sadece Orta ve Doğu Avrupa, eski SSCB, Çin ve Moğolistan'dır (Papava,2005:77).

Geçiş ekonomilerine yönelik bir sınıflandırma da Uluslararası Para Fonu (IMF,2000) tarafından yapılmıştır. Buna göre geçiş ekonomileri iki temel grup altında toplanmaktadır. Birinci grup Avrupa ve eski Sovyetler Birliği geçiş ekonomileri, ikinci grup ise Asya'daki geçiş ekonomilerinden oluşmaktadır. İlk grubu oluşturan ülkeler; Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya), Baltık Cumhuriyetleri (Estonya, Letonya ve Litvanya) ile eski Sovyet ülkeleridir (Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna). Çin, Kamboçya, Laos Halk Cumhuriyeti ise ikinci grupta yer alan Asya geçiş ekonomileri adı altında sınıflandırılmıştır*.

Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş, ilk olarak 1980'lerin sonunda L. Balcerowicz öncülüğünde Polonya'da hızlı ve radikal, Macaristan'da da aşamalı piyasa reformlarıyla başlamıştır. Daha sonra Ocak 1990'da Sofya'da Karşılıklı

* Çalışmada "geçiş ekonomileri" adı altında yapılan sınıflandırmada IMF'nin yapmış olduğu ve uluslar arası geçiş literatüründe de sıklıkla kullanılan, sözkonusu tasnif kullanılmıştır.

Ekonomik Yardım Konseyi'nin (CMEA veya COMECON) tarihi toplantısında alınan kararlar, ticaretin bundan sonra dünya fiyatlarına dayalı güçlü bir parayla yürütülmesi kararı, entegre bir ekonomik birlik olarak Sovyet bloğunu sona erdirmiştir. Ağustos 1991'de başarısız bir darbe girişimini takiben eski SSCB yıkılmış ve Ekim 1991'de köklü bir ekonomik reform programı ilan edilmiştir. Böylece 1990 ve 1991 yılları eski SSCB için bir taraftan politik yapı değişikliği olarak demokrasiye yönelme, diğer taraftan da 70 yılı aşkın bir süre varlığını sürdüren bir imparatorluğun yıkılışı ve "geçiş" in başlangıcı olmuştur (Stern,1996:1).

Çalışmada öncelikle yukarıda ifade edilen tanım ve sınıflandırma kapsamında, geçiş sürecinin basit anlamda bir ekonomik sistem değişikliğini ifade etmenin ötesinde anlam taşıdığı vurgulanarak, politik ekonomi geleneği içinde süreci okumanın uygunluğuna işaret edilecektir. Daha sonra yine bu geleneğe uygun şekilde geçiş süreci reformlarını tanımlayan birincil/temel bileşenler ve bu bileşenler ekseninde şekillenen farklı geçiş modelleri tanıtılacak ve her bir modelin birincil bileşenler ekseninde nasıl farklılaştığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. MERKEZİ PLANLAMADAN PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNİN ÖZELLİĞİ VE POLİTİK EKONOMİ YAKLAŞIMI

Merkezi planlama sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçiş, ekonomik bir sistem değişikliği olduğu kadar aynı zamanda siyasi, politik ve toplumsal bir değişime işaret eden son derece karmaşık ve zor bir süreçtir. Hatta bilimsel çevrelerde çok yaygın olarak kullanılan şaka yollu bir benzetmeyle komünizmden kapitalizme geçiş, -sürecin zorluğunu vurgulamak maksadıyla- "*balık çorbasından akvaryum yapmak*" (Aslund,1992:24) olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla sözkonusu süreç, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda kapsamlı bir kurumsal, yapısal ve davranışsal uyumu kapsayan bir fenomendir. Eğer geçişi üç dönemeçli bir hareket olarak ele alacak olursak, diktatör-

lükten demokrasiye; tek parti yönetiminden çoğulculuğa dayalı hukuki bir yönetime ve planlı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sözkonusu olacak ve böylesi bir dönüşüm hiç şüphesiz toplumsal yaşamı her yönüyle değiştirecektir (Prokopijevic,2001:5).

Geçiş sürecinin sadece iktisadi yönü bile tek başına son derece karmaşık ve zordur. Merkezi planlama sistemine yönelik yerleşik mekanizmaların, bu mekanizmalara tamamen zıt piyasa ekonomisi mekanizmalarıyla ikame edilmesi ve böylesi bir değişimin tarihte benzerinin olmaması özellikle iktisadi anlamda süreci anlama, değerlendirme ve sorunlara çözüm getirmede büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir. Sürece hazırlıksız yakalanılması, eski sistemin doğasından kaynaklanan birtakım zorluklar, hâlihazırda bir geçiş teorisinin olmaması ve özellikle geçişin ilk yıllarındaki doğru ve güvenilir istatistiksel veri kıtlığı, bu alanda yapılan çalışmaları oldukça sınırlandırmıştır. Hatta geçişin başlangıcında bu ekonomilere yönelik politika önerileri için temel kaynak, yerleşik iktisat (mainstream economics) geleneğinin hakim olduğu mevcut iktisat ders kitapları olmuştur (Roland,2001:29). Bu nedenle de geçiş ekonomileri genelinde uygulamaya konan reform programları ve önerilen politikalar çoğunlukla yerleşik iktisat ve dolayısıyla neoklasik iktisadın yol göstericiliğinde gelişmiştir.

Geçişe yönelik akademik analizlerde de dikkate değer bir karmaşa olduğu görülmektedir. Bir yanda Sovyetler Birliği üzerine uzmanlaşmış, sadece o bölgenin gelenekleri ve dillerinde deneyimli, dolayısıyla piyasa ekonomileri ve onların değişik uygulamaları konusunda tecrübeleri eksik Sovyetler Birliği uzmanları (sovyetologlar), diğer yanda genel olarak sosyalist merkezi planlama ekonomileriyle ilgili çok az bir bilgi birikimine sahip akademik iktisat, özellikle de makro iktisat. Bu durum uluslararası kuruluşlar için de geçerlidir. Bu kuruluşların da geçişe yönelik sınırlı tecrübeleri, merkezi planlama sisteminin dağılmasının ortaya çıkardığı problemlerle başa çıkmada fazla yardımcı

olamamıştır. Spesifik bilgi eksikliği, gelişmekte olan ülkelere yönelik tecrübelerle kapatılmaya çalışılmış ve büyük dönüşümün karmaşık sorunlarına çözüm getirme amacıyla mevcut deneyimler aktarılmıştır. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin yerel koşulları çok fazla dikkate alınmadan, kurumsal ve tarihsel yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmeden, kendi içinde tutarlı olarak görülen teorilerin rastgele bu ülkelere uygulanması sözkonusu olmuştur. Bu da beraberinde birçok olumsuz durum ortaya çıkarmıştır. Bir örnek vermek gerekirse; Macaristan'daki kamu hizmetlerinin ön bir düzenleme yapmaksızın 1995 sonlarında bir çırpıda özelleştirilmesi ile kamuya ait monopoller özel monopollere dönüşmüş, bu da ekonomik etkinliği olumsuz yönde etkilemiştir (Csaba,2003:7). Bir başka örnek de Rusya'nın, hükümet ortaklığı çerçevesinde Anglo-Sakson ülkelerinden birçok başarılı kanunu kopya etmesi, fakat bu kanunları yürütememiş olmasıdır (Stiglitz,2004:188).

Geçiş sürecinin başlangıcından bu yana - özellikle uzman ekonomistleri geçiş ülkelerindeki reform çalışmalarının bizzat içinde olan IMF gibi uluslararası kuruluşlar içinde kayda değer en önemli tartışmaların, hızlı (şok terapi: shock therapy) ya da aşamalı (gradualist) reform stratejileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Horne,1995:382). Spesifik bir geçiş teorisi mevcut olmadığından ya da henüz oluşturulmadığından, geçiş ülkelerinin birçoğunda politika yapıcılar uygun politika tercihini belirlemede oldukça zorlanmışlardır (Staeher,2003:7).

Bir taraftan eski sistemin mirası başlangıç koşulları, diğer taraftan yeni bir ekonomik düzenin tüm kurum ve kuruluşlarıyla inşa edilmesi zorunluluğu, geçiş sürecinin en kapsamlı ve bir o kadar da en karmaşık yönlerinden birisidir. Geçiş ekonomilerine yönelik yapılan bilimsel araştırmalarda ilk zamanlarda daha ziyade makro ekonomik istikrar üzerinde durulmuş ve benimsenen temel stratejiler doğrultusunda yapılan reformların sonuçları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Makro ekonomik istikrar;

GSYİH, enflasyon, bütçe açıkları, özelleştirme, dış ticaret gibi makro bileşenlerin gelişimi dikkate alınarak değerlendirilmiş ve çeşitli ekonometrik modeller de kullanılarak reformların ekonomik performans üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu tarz bir yönelimde şüphesiz izlenen neoklasik iktisat politikalarının ve bu bağlamda IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların etkisi vardır. Çünkü bu teori kapsamında uygulanan reform stratejilerinin öncelikli amacı bir an evvel serbestleşme (liberalizasyon) sürecinin başlatılması ve özel mülkiyete dayalı bir piyasa ekonomisinin inşa edilmesidir. Dolayısıyla neoklasik iktisat politikaları; ekonomik faaliyetler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması (deregülasyon), liberalizasyon, minimal bir devlet, ekonominin dışa açılması gibi birçok alanda, ilgili ülkenin başlangıç koşulları, büyüklüğü, kaynak rezervi, sosyal yapısı, kurumları, uluslararası ilişkileri ve tarihsel gelişimi dikkate alınmaksızın devreye sokulmuştur.

Oysa geçiş sürecinin basit anlamda ekonomik bir sistemin değişimi olmadığı açıktır. Diğer bir ifadeyle, geçiş, sadece ekonomik alanla sınırlandırılmayacak kadar karmaşık ve zorlu bir süreci ifade etmektedir. Piyasa ilişkileri, diğer sosyal ilişkilerden bağımsız olamayacağından geçişin politik ve ideolojik yönü de en az ekonomik yönü kadar temeldir. Bu nedenle bir ekonomik sistemdeki değişimi anlamak için ekonomik tercihleri etkileyen tüm ilişkileri birlikte düşünmek gerekmektedir. Nitekim politik otorite, devlet, daha önce hakim olan ideolojik yapı dışsal çevre ile birlikte sözkonusu ekonomik tercihleri etkileyen bileşenlerdir. Bu bileşenler bir arada, birbirinden farklı piyasa ekonomilerinin oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla meydana gelen farklılıkları kapitalizm ve sosyalizmin basit bir karşıtı olarak kavramlaştırmak, geçiş süreci analizinde oldukça yetersiz kalacaktır. Bu nedenle geçiş sürecinin analizi, politik kurumlar, toplumsal bilinç ve fikirler arasındaki etkileşimi ekonomik bir çatı içinde birleştiren politik ekonomi geleneğine uygun düşmektedir. Diğer bir ifadeyle, ge-

çişin doğası gereği bütünsel, tarihsel, dinamik ve karşılaştırmalı bir süreç olması, yaşanan süreci politik ekonomi geleneği içinde analiz etmeyi anlamlı kılmaktadır (Marangos, 2006a:135).

Politik ekonomi “*kendi kapsamı içinde zorunlu olarak yöntemsel, insani, kurumsal ve çevreseldir*” (O’Hara,1999:12’den akt. Marangos,2006a:135) ve gücün, kurumların ve değerlerin belirgin farkındalığı olmaksızın ekonomik ilişkileri anlamının ve açıklamanın mümkün olmadığını savunur. Dolayısıyla geçiş sürecine yönelik yaklaşımların politik, felsefi, kültürel, ahlaki argüman ve değerlerle ele alınması, politik iktisat bağlamında farklı ideoloji ve değer setlerine sahip farklı modellerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır (Marangos,2006a:135).

Politik ekonomi geleneğine uygun olarak ortaya çıkan farklı geçiş modelleri, akademik çalışmalarını bu alanda yoğunlaştıran John Marangos (2005a; 2005b, 2006a) tarafından yapılmıştır. Aşağıdaki bölümde önce farklı modellere kapı aralayan politik ekonomiye uygun reform bileşenleri tanıtılmakta daha sonra ise bu bileşenler ekseninde ortaya çıkan modeller karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

2. POLİTİK EKONOMİ PERSPEKTİFİN-DEN GEÇİŞ SÜRECİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ VE ALTERNATİF GEÇİŞ MODELLERİ

Politik ekonomi geleneğine uygun olarak geçiş sürecini analiz etmeye çalışan John Marangos’un (2005a; 2005b; 2006a), “birincil bileşenler” (primary elements) adını verdiği temel bileşenler, farklı geçiş modellerinin temelini oluşturmakta ve ortaya çıkan farklı modeller içinde sözkonusu bileşenler her bir spesifik modelin karakteristiğini belirlemektedir. Bu bileşenler; sırasıyla ekonomik analiz, iyi bir toplum nedir?, hız, politik yapı, ideolojik yapı ve başlangıç koşulları olarak 6 şekilde sınıflandırılmıştır.

Ekonomik analiz, uygulamaya ve ekonomik tercihlerin sonuçlarına yönelik sosyal

bilimsel bir metodu kapsamaktadır. Buna göre üç farklı yaklaşım sözkonusudur: Neoklasik, Post Keynesyen ve Marksist. Ekonomik sistem tercihi temelde ideolojik olduğundan (Aslund,1995:5), **İyi bir toplum nedir?** şeklinde ifade edilen ikinci bileşene yönelik de yine üç farklı görüş ortaya çıkmaktadır: Rekabetçi kapitalizm, sosyal-demokratik kapitalizm ve piyasa sosyalizmi. **Hız**, geçiş sürecine yönelik birincil bileşenler içerisinde üzerinde en çok tartışılan öğe olmuştur. Bu bağlamda reformların hızlı ve radikal bir şekilde uygulanmasına işaret eden şok terapi (shock therapy) veya big bang ile tedrici bir sürece işaret eden aşamalı (gradualist) strateji, sözkonusu tartışmaların odağında yer alan iki temel stratejidir.

Politik yapı, üzerinde önemli tartışmaların yapıldığı bileşenlerden bir diğeridir. Bu tartışmalar, özellikle ekonomik ve politik reform arasındaki ilişki temelinde sözkonusu olmaktadır. “*Politika, bir bütün olarak toplum için otoriter kamu kararlarını belirleyen kurum ve faaliyetler*”i (Caporaso ve Levine,1993:20’den akt. Marangos,2006a:138) ifade ettiğinden, geçiş süreci aynı zamanda politik yapıdaki gelişmelere de bağlı olmaktadır. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş **ideolojik yapı**da değişimi de beraberinde getirmiştir. İnsan davranışlarının belirli bir ideolojik çerçevesi vardır ve davranışlar bu çerçeveye uygun düşen spesifik değerleri, inançları ve dünya görüşünü yansıtır. Nitekim Douglas North (2002:111) bunu, fikir ve ideolojilerin bireylerin etraflarındaki dünyayı yorumlamak ve tercih yapmak için kullandığı subjektif zihinsel yapıyı şekillendirdiğini söyleyerek ifade etmiştir. Dolayısıyla ideolojik yapı bileşeni ekseninde kişisel çıkar, kamu yararı ve katılımcılık olmak üzere üç farklı durum ortaya çıkmaktadır.

Son olarak farklı geçiş modellerini temellendiren bir bileşen de **başlangıç koşulları**dır. Geçiş ekonomilerini tanımlarken de belirtildiği gibi, bu tanımlama içerisine giren tüm ülkelerin ortak özelliği, merkezi planlama sisteminden serbest piyasa ekonomi-

sine geçmeleridir. Fakat Orta ve Doğu Avrupa ile eski SSCB ülkelerinin her biri bu ortak çatı altında da olsa, birbirinden oldukça farklı koşullar altında geçiş sürecine girmişlerdir. Başlangıç gelişme düzeyleri, makro ekonomik göstergelerdeki bozukluklar, sosyalist ülkelerin ticaret sistemine entegre olma derecesi, piyasa ekonomisine yakınlık gibi birçok göstergede farklı değerlere sahip eski merkezi planlama sisteminin ülkeleri, bunun doğal bir sonucu olarak da, farklı düzeyde avantaj ve dezavantajlarla piyasa ekonomisine geçmiş ve süreç içerisinde farklı düzeylerde performans göstermişlerdir (De Melo vd.,1997:9).

Bu temel bileşenler ekseninde üç grup geçiş modelinden söz etmek mümkündür. Bunlar; şok ve aşamalı geçiş stratejilerini kapsayan Neoklasik model, Post Keynesyen model ile çoğulcu ve çoğulcu olmayan türlere sahip Piyasa Sosyalizmi modelleridir (Tablo 1).

2.1. Neoklasik Geçiş Modeli (Şok Terapi ve Aşamalı Model)

Temelde, toplumun bağımsız, özgür ve eşit bireylerden oluşan bir bütün olarak, piyasanın da, bireylerin faaliyetleri arasındaki uyumu sağlamada belirleyici bir konuma sahip araç olarak kabul edildiği neoklasik iktisat, günümüzün hakim iktisat ideolojisi durumundadır. Neoklasik iktisat, temel dayanaklarını klasik iktisattan devralmıştır. Günümüz dünya ekonomisine egemen bir iktisadi düzen olarak, çelişkili gibi görünse de birtakım soyutlamalara dayanan varsayımlarla, yaşanan ekonomik gerçeklikleri açıklama iddiası taşımaktadır (Berksoy,2004:165).

Kökleri klasik iktisada uzanan neoklasik iktisadın merkezinde, kendiliğinden işleyen bir doğal düzen anlayışı kapsamında özel çıkarları peşinde koşan, iktisadi ve siyasal açıdan özgür birey vardır. Buna göre, özel çıkar güdüsü ve çıkarını en çoklaştırma (maksimizasyon) ilkesiyle hareket eden bir varlık olarak birey, piyasa ekonomisini de şekillendirmektedir. Bir başka deyişle, piyasa ekonomileri birey kararları ile şekillenmekte

Tablo 1

Birincil Bileşenlere Dayalı Alternatif Geçiş Modelleri

<i>Birincil Bileşenler</i>	Şok Terapi	Neoklasik Aşamalı Model	Post Keynesyen	Çoğulcu Piyasa Sosyalizmi	Çoğulcu Olmayan Piyasa Sosyalizmi Çin Modeli
Ekonomik Analiz	Neoklasik	Neoklasik	Post Keynesyen	Marksizm	Marksizm Maoizm
İyi Bir Toplum Nedir?	Rekabetçi Kapitalizm	Rekabetçi Kapitalizm	Sosyal Demokratik Kapitalizm	Piyasa Sosyalizmi	Çin Karakteristikli Piyasa Sosyalizmi
Hız	Şok Terapi	Aşamalı	Aşamalı	Aşamalı	Aşamalı Çift Taraflı Sistem
Politik Yapı	Çoğulcu	Demokrasi	Demokrasi	Demokrasi	Çoğulcu Olmayan
İdeolojik Yapı	Kişisel Çıkar	Kişisel Çıkar	Kişisel Çıkar Kamu Yararı	Kişisel Çıkar Kamu Yararı Katılımcılık	Kişisel Çıkar Kamu Yararı Parti Yoluyla Katılımcılık
Başlangıç Koşulları	İlgisiz	Biraz İlgili	Önemli	Aşırı Derecede Önemli	Çin'e özel başlangıç koşulları

Kaynak: (Marangos,2006a:140).

ve işlemektedir. Çok sayıda bireyin kendi özel çıkar güdüsüyle hareket ettiği bir yapıda, piyasa ekonomisinin ahenkli bir şekilde işlemesi için gerekli uyum, bir anlamda ilahi bir güç olarak görülen “görünmez el” yardımı ile sağlanmaktadır. Görünmez el, fiyat mekanizması yoluyla somuta dönüştürülmekte ve doğal düzenin işleyişini belirlemektedir. Bu ideoloji, piyasa sisteminin merkezinde yer alan bireyin her zaman rasyonel davrandığı ve anlık izlenim ya da ihtiraslardan çok, iktisadi verileri dikkate alarak hareket ettiğini varsaymakta ve bu şekilde davranan bireyin kendi çıkarına hizmet etmenin de ötesinde toplumsal çığara da hizmet edeceği öngörülmektedir. Bireysel çıkarla toplumsal çıkar arasında dengeyi sağlayacak olan da, serbest ve rekabete açık bir piyasa ekonomisi yapısıdır. Böyle bir piyasa ekonomisi yapısının da, pareto optimumu çerçevesinde toplumsal refahı artıracığı ileri sürülmektedir (İşgüden ve Köne,2002:98; Berksoy,2004:166-167).

Geçiş ekonomilerinde neoklasik iktisadın yol göstericiliği altında uygulamaya konan piyasa reformları, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların da geçiş sürecine yönelik yapısal uyum ve şarta bağlı (conditionality) politikalarını destekleyen ve büyük ölçüde Washington Uzlaşması (Washington Consensus) na dayalı politikalarıdır. Bu esasa dayalı politikalar temelde, piyasa disiplininin arz ve talebi dengeleyecek bir fiyat yapısına sahip ekonomiye bırakılması, özelleştirme yoluyla kamu sektörünün küçültülmesi, serbest ticaretin teşvik edilmesi, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, yerel paranın değerinin dünya piyasa değerlerine yaklaştırılması ve sübvansiyon, sosyal refah, sağlık ve eğitim harcamalarında kesintilere gidilerek bütçe açıklarının azaltılması üzerine odaklanmaktadır (Graham,2001:38-39).

Ortodoks içerikli bu tarz politikaların altında yatan iki temel ilke sözkonusudur. Bunlardan ilki; fiyatlar üzerindeki devlet müdahalesinin kaldırılmasıyla ekonomide arz ve talep dengesini sağlayacak bir fiyat sisteminin oluşturulması, ikincisi de; dış ti-

caret ve döviz piyasaları üzerindeki kontrol ve kısıtlamaların kaldırılmasıyla ekonominin dış dünya ile etkileşiminin sağlanmasıdır (Doğruel ve Doğruel,2006:65). Neoklasik (ortodoks) modelin, IMF'nin yapmış olduğu geçiş ekonomileri sınıflandırmasında yer alan birinci grup ülkelerin hemen hemen tamamında tercih edilmesindeki temel dayanak noktası, bu modelin merkezi planlı ekonomilerle piyasa ekonomileri arasındaki farklılıklara tatmin edici bir açıklama sağladığının düşünülmesidir (Horne,1995:382).

Neoklasik geçiş modeli ya ivedi ve radikal bir geçişi simgeleyen şok terapi/big bang (shock therapy) ya da tedrici geçişi simgeleyen aşamalı (gradualism) geçiş stratejileri şeklinde uygulanmaktadır. Bu bağlamda, merkezi planlı bir sistemden kapitalist bir piyasa ekonomisine geçişte esas alınan neoklasik model, neoklasik analiz metoduna dayalı liberalizasyon, istikrar ve özelleştirme politikaları seti sunmakta (Marangos,2002a:259) fakat belirlenen stratejiye göre bu modelin uygulama hızı ve şekli değişmektedir. Nihai olarak her iki strateji aynı ekonomik analiz metodunu benimsemişinden, Tablo 1'in ilk iki sütununda yer alan şok terapi ve aşamalı geçiş modellerini bir bütün olarak neoklasik model çatısı altında birleştirmek mümkündür.

Şok terapi ya da big bang olarak adlandırılan strateji, temelde talep daralması, yerli paranın devalüe edilmesi ve tek hamlede (one-shot) fiyat liberalizasyonu yoluyla çarpıcı bir biçimde makro ekonomik istikrarı sağlamak ve etkin bir arz yönlü tepki oluşturmak, ekonomik etkinliği artırmak ve ekonomiyi yüksek bir büyüme yoluna koymak için ticaret, finans, işgücü piyasası gibi çeşitli alanlarda ekonomiyi eş zamanlı liberalize etme stratejisidir (Solimano,1994:4). Bu model adını, Polonya'da 1 Ocak 1990'da başlatılan istikrar ve liberalizasyon programından almıştır. Polonya dışında bu modeli benimseyen ülkeler uygulamaya konma tarihleri de dikkate alınarak sırasıyla; Çek Cumhuriyeti (1 Ocak 1991), Bulgaristan (1 Şubat 1991), Rusya Federasyonu (2 Şubat

1992), Arnavutluk (Temmuz 1992), Estonya (Eylül 1992) ve Litvanya (5 Haziran 1993) dır (Marangos,2005a:41).

Geçiş modellerinin dayandığı birincil bileşenlerden biri olan “ekonomik analiz” bağlamında şok terapi stratejisi, neoklasik iktisat teorisinin analiz metodunu kullanmaktadır. Bilindiği gibi bu analizin temel varsayımlarından bir tanesi, bireylerin rasyonel olması ve açık ve tam bir tercihler setine sahip olmalarıdır. Bireyler, teknolojinin ve kaynakların sunduğu imkânların sınırlılığında kaynaklanan şartlarda bile, “özgür” ve “eşit” olarak sayılmakta ve ellerindeki imkânları en iyi şekilde kullandıkları varsayılmaktadır (Guerrien,1991:8-9).

Aşamalı geçiş ise, farklı alanlardaki reformların, sıralı bir yaklaşım tarzında ele alındığı bir stratejidir (Solimano,1994:4). Neoklasik aşamalı geçiş modelinin esası, liberalizasyon yönünde herhangi bir teşebbüsten önce, gerekli ekonomik, kurumsal, politik ve ideolojik yapıların tesis edilmesine dayanmaktadır. Bu minimum esas olmaksızın radikal reformların, rekabetçi kapitalist bir sistemin gelişmesine engel olacağı düşünülmektedir. Çünkü özelleştirme, piyasalaşma ve rekabetin oluşması, sadece “takas” a (değiş-tokuş) indirgenen bir ekonomide tasarlanamayacaktır. Ayrıca sözkonusu strateji taraftarlarına göre reform programının uygulanması, asgari yaşam standartlarının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır, aksi takdirde tüm toplumun sosyal dokusu risk altında olacaktır Bu nedenle reform programının, zorlamadan ziyade gönüllülük ve özgür seçim prensibine dayanan bir sosyal uzlaşmayı (konsensus) temin etmesi gerekmektedir (Marangos,2005b:264).

Aşamalı geçiş modeline göre, geçiş sürecinin amacı, derin ve benzersiz bir değişim başlatmak (Kornai,1994:39) ve “kıtlık enflasyonu” (shortage inflation) sendromu (Kolodko,1993:21) nun üstesinden gelmektir. Bu da ancak, uzun ve aşamalı bir süreç içerisinde gerçekleştirilebilecektir. Sözkonusu model, Romanya ve Macaristan gibi “Yeni Ekonomik Mekanizma” ile 1968’de aşamalı

bir dönüşüm geleneğine sahip ülkelerde ve Slovenya’da uygulamaya konmuştur (Marangos,2005b:264).

Geçiş ekonomileri üzerine incelemelerde bulunan birçok gözlemci, farklı ülkelerde farklı geçiş stratejilerinin tercih edilmesinde, başlangıç politik koşullarının önemine atıfta bulunmuş ve geçişin başlangıcında ülkelerin içinde buldukları durumun, strateji belirlenmede önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu yaklaşıma göre, şok terapi politikaları, reform öncesi başlangıç ekonomik koşulları aşırı derecede tahrip olmuş ve reform sürecinin başında radikal ekonomik reformlara taraftar bir politik iklimin hakim olduğu ülkelerce benimsenmiştir (De Melo vd.:1997:4-5). Radikal veya şok bir yaklaşımın gerekçesi, ekonomik ve finansal dengesizlik olarak gösterilmiştir. Bu nedenle, derin ve önemli bir dengesizlik radikal bir yaklaşımın temel nedeni olarak gösterilmektedir (Kolodko,2004:3). Aşamalı politikalar ise, nispeten istikrarlı politik ve makro ekonomik koşulları sağlayan ülkelerde uygulanmıştır.

Geçiş sürecine yönelik iki temel neoklasik model olan şok terapi ve aşamalı geçiş modelleri, ekonomik analiz ve ideoloji yönünden benzerdir. Her iki model de, neoklasik analizi kullanmakta ve rekabetçi kapitalizme yaklaşma ve kişisel çıkar ideolojisine dayanmaktadır. Bununla birlikte, şok terapi ve aşamalı stratejiler, özellikle geçişe yönelik reform sürecinin en çok tartışılan unsurlarından olan hız ve başlangıç koşullarına bağlılık açısından oldukça farklılaşmaktadırlar.

Şok terapi yaklaşımı bu anlamda, ekonomik ilişkilerin karşılıklı etkileşim ve birbirini destekleme karakterine vurgu yapmakta, ve bu nedenle de reformların eş anlı ve ivedi olarak uygulamaya konmasını savunmaktadır. Nitekim, Polonya’da uygulanan şok terapi stratejisinin mimarlarından olan J. Sachs, reform programını “piyasa ekonomisine sıçrayış” (leap to a market economy) olarak tanımlamış ve nasıl ki derin bir yarığın tek bir sıçrayışta geçilmesi gerekliyse, geçişe yönelik reform sürecinin de aşamalı

olarak değil, tek bir hamlede başlatılması gerektiğini belirtmiştir (Lipton ve Sachs,1990:1). Aslında sözkonusu stratejinin “şok” ya da “big bang” ya da “radikal” olarak nitelendirilmesinin nedeni de bu yaklaşımdır. Dolayısıyla geçişe yönelik reformları yapmanın tek olası yolu, bu reformları eş zamanlı ve tek bir hamlede uygulamaya koymaktır.

Şok terapi stratejisi taraftarlarına göre yeniden yapılanma, etkin bir fiyat sistemi olmadan, etkin bir fiyat sistemi konvertibil bir para olmadan, konvertibil bir para ekonomiyi uluslararası rekabete açmadan mümkün değildir. Uluslararası rekabet ise yeniden yapılanma olmaksızın gerçekleşmeyecektir. Bu nedenle, şok terapi taraftarlarına göre ya reformlar radikal bir tarzda ivedilikle uygulamaya konmalı ya da tümüyle hatalı olan aşamalı (gradualist) strateji benimsenmelidir. Yine bir benzetmeyle, şok terapi, “bir kişinin ilk adımını atarken diğerini bekletemeyeceği” anlamına gelmektedir (Woo,1994:278). “Acı ilacı tek bir dozda almak, uzayan seri dozlarda almaktan daha kolaydır” diyerek Balcerowicz (1994:87) de başka bir benzetmeyle reformların hızı konusunda şok terapinin geçerliliğini açıklamaya çalışmıştır.

Şok terapi yaklaşımı kapsamında bazı iktisatçılar geçişin çok kısa bir zaman içerisinde gerçekleşebileceğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin Lipton ve Sachs (1990:75) geçişi, devletçi bir yapıdan piyasaya yönelik kesintisiz bir süreç olarak tanımlamış ve Sachs, Polonya'nın hedefinin, sadece bir yıl içinde özel sektör piyasaya ekonomisine dayalı ekonomik, hukuki ve kurumsal yapıyı oluşturmak olduğuna işaret etmiştir. Kornai (1990) de başlangıçta, reformların bir yıl içerisinde uygulamaya konabileceğini ve bunun gerekli olduğunu belirtmiştir

Şok terapi stratejisine göre, reform sürecine yönelik olarak ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlar (yaşam standartlarının düşmesi, işsizlikte artış gibi), reform programı bir bütün olarak uygulandığı sürece minimize edilebilecektir. Buna göre, geçiş ekonomileri dönüşümsel resesyona (transformational res-

sesion) katlanmalıdır: çünkü uzun dönemde ekonomik büyüme garanti edilmektedir (Lipton ve Sachs,1992:215). Fakat belirtmek gerekir ki, radikal reformlar ne yukarıda ifade edilen öngörüler gibi kısa süre içinde (genellikle bir yıl) işleyen bir piyasa ekonomisinin oluşmasıyla sonuçlanmış, ne de uzun dönemli istikrarlı bir büyüme sağlamıştır.

Şok Terapi'nin tersine aşamalı geçiş modeli, reformların hızlı ve radikal bir tarzda değil, adım adım ve bir sıralamayla uygulamaya konmasını savunmaktadır. Bununla birlikte, neoklasik aşamalı geçiş modeli taraftarlarının, geçiş sürecinin acil ve hızlı değişiklikleri gerekli kılan durumlarda minimum bir bang (patlama) olasılığını tamamen dışladıklarını da ifade etmek gerekir. Bu nedenle, şok terapi modeline yönelik temel itiraz, hızlı ve maliyetli yeniden yapılanma noktasında yoğunlaşmaktadır (Marangos,2005b:265). Bu modelde “izleyerek öğrenme” ve “yaparak öğrenme” süreçlerinin birkaç yıl devam eden organik süreçler (Kolodko,1999:259) olduğu kabul edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da küçük değişikliklerin verimliliği büyük değişikliklerinkinden daha fazla olacaktır. Aşamalı modele göre, tarih, marjinal düzenlemeler içerisinde hareket etmektedir ve küçük ve aşamalı adımlar, düzenleme yönünde ani ve büyük adımlardan daha kolaydır (Marangos,2005b:265). Bu nedenle, geçiş ekonomilerinde “kapitalizm, tıpkı bir sera bitkisinin büyümesi gibi organik olarak gelişmiştir” (Svejnar,1991:131).

Geçiş ekonomilerindeki reform sürecine yönelik aşamalı strateji kapsamında en çok tartışılan noktalardan biri de, uygulamaya konacak olan reformların sıralamasıdır. Dolayısıyla reformların ivedi ve radikal bir tarzda mı, yoksa aşamalı olarak mı uygulamaya konacağı kadar, hangi reformların, ne zaman yapılacağı da, son derece önemli olmuştur. Aşamalı stratejiye göre, geçiş ekonomilerinde güncelliğini kaybeden kurumsal kısıtlamaların ve merkezi planlama altyapısının ortadan kaldırılmasıyla, bir gecede serbest piyasa ekonomisinin gelişebileceğini

varsaymak, uygulanabilirliği olmayan bir düşünce (Van Brabant,1993:81) olduğuna göre, nüfusun büyük çoğunluğu için en iyi sonuçlara sahip olması muhtemel reformlarla süreci başlatmak rasyonel bir tercih olacaktır. Böylelikle seçmenlerin desteğini kazanma yoluyla, reformların uygulanabilirliği de sağlanmış olacaktır (Roland,1994:32-34).

Reform sürecinin önemli bileşenlerinden biri olan politik yapı, üzerinde önemli tartışmaların yapıldığı bileşenlerden bir diğeridir. Bu tartışmalar, özellikle ekonomik ve politik reform arasındaki ilişki temelinde sözkonusu olmaktadır. Bu bağlamda bir grup görüş, politik reformların ve özellikle de çoğulculuğa dayanan demokratik bir yapının ekonomik reformlar için uygun ortamı hazırlayacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu görüşün temelinde iki önemli argüman vardır. Bunlardan biri; politik özgürlük ya da demokrasinin eski elit sınıfın direncini kırmak ve ekonomik sistemde anlamlı bir değişikliğe gitmek için gerekli olması, diğeri de; politik çoğulculuğun, kaynakların yanlış dağılımını ve tek partinin politik keyfilikliğini, önleyici zorunlu bir faktör olmasıdır. Fakat bu argümanla ilgili sorun, kaynakların yanlış dağılımının sadece otoriter değil, demokratik yönetimlerde de ortaya çıkabilmesidir. Bir başka ifadeyle, demokratik süreç de tıpkı otoriter yapılarda olduğu gibi, partizan ya da hizipçi grupların kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanılabilir. Üstelik bu durum, seçim sürecine ilişkin kısıtlamalarla daha da kolaylaşmaktadır. Sonuç olarak, hükümetler demokratik bir yapı içinde de olsa, uzun vadede reformlardan elde edilecek politik kazanımların semeresini almak için yeterince iktidarda kalmaya güvenemediklerinden, optimal politikalar, çıkar gruplarının lobi faaliyetleri ve seçim baskılarını yoğunlaştırmalarıyla, terk edilmektedir (Smyth,1998:378-379). Bu durumda, özel sektörü politik çıkar girişimlerinden korumak amacıyla oluşturulacak bir kurumsal düzenleme, ekonomik gelişme için, formel bir demokrasiden çok daha önemli hale gelmektedir (Ho,1995:65).

Geçiş sürecinin demokrasi, piyasa ekonomisi ve hukuk düzeni olmak üzere temelde üç önemli hareketten oluştuğunu belirten Prokopijević (2001:4-5), bu üç unsurun da reform sürecinde farklı rol ve gereksinimlere sahip olduğunu ve bu alanlarda yaşanan gelişmelerin de geçişin başarısını belirleyeceğini ifade etmiştir. Demokrasinin, kişisel tercihleri göz önünde tutmaya öncülük edeceğini düşünen Prokopijević, özellikle demokratik bir yapıya vurgu yaparak, işleyen bir demokrasinin reformların başlangıcında piyasa ekonomisi ve hukukun üstünlüğü için de bir test olacağını ileri sürmüştür. Bir ülkedeki ilgili politik partilerin özgür ve adaletli seçim ilkelere gözetme konusunda hemfikir oldukları an çalışmaya başlayacak olan demokrasideki hızlı ilerlemeler, piyasa ekonomisi ve hukuk düzeni oluşturmak için gerekli ortamı hazırlayacağı gibi, geçiş sürecinin tüm reformları için de meşru bir zemin sağlamış olacaktır. Eğer bir ülkede, demokrasi rahat işleyemiyorsa, orada hukuk düzeni ve piyasa ekonomisinin işlenmesini beklemenin de anlamı olmayacaktır.

Demokratik bir politik yapı ile ekonomik reformların başarısı arasındaki ilişki birçok ampirik araştırmayla da belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlardan biri, B.Y. Kim ve J. Pirttila'nın, (2003:19) yaptıkları ekonometrik bir çalışmadır. Sözkonusu çalışma, politik özgürlükteki artışla reform sürecindeki ilerleme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu göstermiştir. Bunun anlamı, demokratik bir yapı yönündeki ilerlemenin reform sürecinde ilerlemeyi de beraberinde getirmesidir. Benzer bir diğer çalışma da, J.F. Helliwell (1994) tarafından yapılmıştır. Helliwell demokrasi ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken, bu iki değişken arasındaki etkileşime de dikkat çekmiştir. Buna göre gelirin demokrasi üzerindeki etkisi güçlü ve pozitifken, demokrasi de büyüme ve dolayısıyla gelir seviyesini etkilemektedir. Demokrasinin büyüme üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkisini analiz eden Helliwell, sistematik net etkileri teşhis etmenin imkânsızlığına dikkati çekerek, genel etkinin pozitif olduğu sonucuna varmıştır.

Janos Kornai (2000:6-7) de demokrasinin politik organizasyonların, kurumların ve sosyal normların bir bileşimi olduğunu ve toplumda belli koşulları sağlayan davranış şekillerini tayin ettiğini ifade etmektedir. Kornai'ye göre işleyebilir bir demokrasi için dört minimum koşul vardır. Bunlar:1) Hükümet görevden uzaklaştırılabilir fakat bu, demokratik bir tarzda yapılmalıdır. Bunun anlamı, egemen yönetimlerin görevden uzaklaştırılmalarının cinayet, darbe, ya da hapis gibi demokrasi dışı şekillerden uzak olmasıdır. 2) Demokrasilerin, geliştirilebilmesi için, kanunlar tarafından kontrol edilen bir seçim yöntemi kullanılması gerekmektedir. Seçim yöntemi, bir bakıma halkın politik sempatiğini ya da tersini yansıtmalıdır. 3) Bir demokraside hiçbir politik güç ya da politik ideoloji, devlet gücü tarafından teminat altına alınan bir tekelci konuma sahip olmamalıdır. Politik süreç farklı partilerin ve politik grupların oy toplama ve politik destek için birbirleriyle rekabet etmesine dayandığı için, her demokrasi çok partili bir sistemle çalışacaktır. 4) Demokrasi sadece politik özgürlükleri kanunla düzenlemekle kalmamalı, aynı zamanda uygulamada bunu garanti altına da almalıdır. Devlet zorlama ve baskı yoluyla ifade ve basın özgürlüğüne engel olmamalıdır.

Kornai, bu dört minimum şartı sağlayan bir demokrasiyi oluşturmak için özel mülkiyet ve piyasaların gerekli fakat yeterli olmadığını vurgulamıştır. Pratikte, demokratik olmayan hatta otoriter rejimlerin olduğu bazı ülkelerde de ekonomiye özel mülkiyet ve piyasa koordinasyonunun hakim olduğu görülmektedir. En azından kısa vadede böyle bir bileşim geçerli olabilmektedir. Uzun dönemde ise, piyasa yönelimli reformların demokratik bir politik yapının ortaya çıkmasına neden olacağı yönündeki önerme, her ne kadar Latin Amerika ülkeleri gibi bazı örnekler mevcut ise de, henüz daha ikna edici olmaktan uzaktır. Dolayısıyla bu tarz bir önerme ne tamamen reddedilmekte ne de tamamen kabul edilmektedir. Geçiş ekonomilerinden elde edilen tecrübeler, bu önermenin

gelecekteki şeklini belirlemede yardımcı olacaktır.

Özellikle bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile eski SSCB ve Çin'de ekonomik reformlara eşlik eden politik reform sürecinde, ekonomik reformların fırsatçı girişimleri beslediği konusunda genel bir uzlaşma oluşmuş durumdadır. Örneğin, Çin'de farklı düzeylerdeki kadroların özel mülkiyeti tercih etmesinin altında yatan neden, bunun kendilerine açık bir şekilde servet biriktirme imkânı vermesidir. Yerel kadrolar sıklıkla yönetici pozisyonuna gelen girişimcilere dönüşmüş ve kişisel servetlerini artırma yönünde hareket etmişlerdir (Nee ve Young,1990:295).

Reform süreci ve politik yapı arasındaki ilişkiye yönelik tartışmalarda, serbest piyasa ekonomisine yönelik reformların, zorlama ve baskıya dayanan bir anlayıştan kurtulma anlamında politik özgürlükleri de beraberinde getireceği yönünde de fikirler mevcuttur. J. Marangos (1999:39), piyasa sürecinin nimetlerinden yararlanan insanların otoriter yönetimlerin gücünü sorgulamaya başlayacağını ve bu gücü zamanla zayıflatacağını ileri sürmektedir. Marangos'a göre, piyasa ilişkileri yoluyla özgürlüğün faydalarından yararlanan bireylerin politik süreçte de özgürlüğü talep etmeleri beklenmektedir. Bu anlamda piyasa ve özgürlükler birbiriyle bağlantılıdır.

Politik yapı açısından şok terapi yaklaşımı değerlendirildiğinde başarılı bir piyasa ekonomisi için demokratik yapıya vurgu yapıldığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, sözkonusu strateji içinde, farklı görüş ve amaçları yasama, kurumsal düzenleme ve piyasa süreci yoluyla sınırlandıracak bir yapıya karşılık gelen, çoğulculuğa (pluralism) dayalı demokratik yapı esastır (Marangos,2002b:47).

Şok terapi taraftarlarınca demokratik bir yapının gerekliliğinin temelinde, eski elit sınıfın gücünü ortadan kaldırmak ve yeni politikaların güvenilirliğinin sağlanmasıyla, yine bu sınıfın geçiş sürecine ait rant kollama (rent seeking) girişimini etkisiz hale getirmek düşüncesi yatmaktadır. Aksi takdirde, demo-

kratikleşme olmadan sivil toplum zayıf kalacak ve eski elit sınıfın gücü, antidemokratik bir oluşuma transfer edilecektir (Aslund,1992:24-29).

Politik yapı bağlamında geçiş ekonomilerinde demokrasinin benimsenmesi, aşamalı geçiş modeline göre, minimum bir politik işbirliğinin sağlanmasıyla gerçekleşebilecektir. Bir başka deyişle, geçiş sürecinin problemlerini çözmek için, taleplerini frenlemeye hazırlanan çeşitli çıkar grupları arasında bir "sosyal sözleşme" ya da "uzlaşma"nın oluşması gerekmektedir. Bu minimum işbirliği olmaksızın ekonomik programlar başarısız olacaktır (Kolodko,1998:27; Marangos,2005b:266). Kornai (1997:246) bu anlamda geçiş süreci ile "tutsak ikilemi" arasında bir benzeşim kurmaktadır; tutsaklar, bireysel davranış yoluyla başarabileceklerinden çok daha fazlasını toplu bir davranış yoluyla başarabileceklerinden, işbirliğine gitmek zorundadırlar. Bu benzerlik çerçevesinde, geçiş ülkelerinin vatandaşları zamanın tutsaklarıdır ve gelişmek için işbirlikçi davranış gereklidir.

Demokrasinin benimsenebilmesi için gerekli görülen uzlaşmanın oluşturulmasındaki temel unsur, aynı zamanda reform süreci için gerekli güvenilirliği de sağlayacak olan, çıkar grupları arasında oluşturulacak müzakere ve görüşme kanallarıdır (Nelson,1994:56).

Aşamalı modelin uzlaşmaya dayalı demokratik yapı yaklaşımında, devlete yönelik yeni bir rol de sözkonusudur. Bu çerçevede, demokratik politik bir yapının oluşturulabilmesi için, devletin de bu sürece katılımı gerekli görülmektedir. Devletin aktif olarak sürece katılımı, kişisel çıkar grupları ya da organize suç örgütleri gibi informal unsurların sebep olduğu piyasa başarısızlıklarının giderilmesine yardımcı olacaktır. Aşamalı model, özelliği gereği zayıf bir devletle uyumlu olmayacağından, aktif rol alan devletin, aşamalı reform sürecinin hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli gücü uygulayabilecek olmasını garanti edecektir (Kolodko,1999:249; Marangos,2005b:267).

Aşamalı geçiş modeli taraftarlarına göre, geçiş sürecinde demokrasi ve reformları engelleyen olumsuzluklar (düş kırıklıkları, kitlesel işsizlik, servet eşitsizliği ve yolsuzluklar gibi) şok terapi yaklaşımının bir sonucudur (Poirot,1996:1058).

Şok terapi yaklaşımından farklı olarak, başlangıç koşullarına büyük önem verilen aşamalı modelde "Evrimci İktisat" yaklaşımıyla da örtüşecek şekilde, geçiş sürecine bu koşulların da eklenmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu görüşe paralel olarak, başlangıç koşulları etkili bir değişken olarak ele alınmakta ve reformların evrimci bir karaktere sahip olduğunu kabul edilmektedir. Modele göre, politika enstrümanları ve hedefler, zamanın ekonomik koşullarını ve dolayısıyla değişmeyi yansıtmaktadır (Murrell,1995:165; Marangos,2005b:268). Bu durum aynı zamanda aktif devlet katılımını da beraberinde getirmektedir (Roland,1994:37).

Başlangıç koşulları dikkate alındığında, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Baltık Devletleri hariç, eski Sovyetler Birliği'nden çok daha iyi performans göstermesi tesadüf değildir. Sosyalizmin, başarılı geçiş performansı gösteren bu ülkelerde çok daha sonra kurulması, farklı uygulamalar, batılı gelişmiş piyasa ekonomilerine yakınlık, reform sürecinin çok daha önce başlaması gibi birçok başlangıç faktörü, ülkelerin geçiş sürecinde gösterdikleri başarının ölçülmesinde son derece önemli ve açıklayıcı bir değişkendir. Sonuç olarak, her ülkenin kendine özgü başlangıç koşulları olduğu için, reform sürecinin dinamikleri de ülkeler arasında farklılaşmaktadır. Bunun ifade ettiği anlam, aşamalı bir süreç içerisinde uygulanması gereken reformların ülkeler arasında farklı bir sıralamaya sahip olmasıdır.

2.2. Post Keynesyen Geçiş Modeli

Post Keynesyen geçiş modeli aslında neoklasik modelin eleştirisi temeline dayanmaktadır. Neoklasik modelin zayıflıklarını gideren ve Post Keynesyen ekonomistler tarafından ileri sürüldüğü gibi, gerçekçi ve uy-

gulanabilir ve genellikle de “sosyal demokrat” olarak tanımlanan kapsamlı bir geçiş modeli (Marangos,2005a:308) geliştirilebileceği görüşü temelinde ortaya konmuştur. Bir tarafta genel dengenin fiyat değişimleri ile sağlanacağını öne süren neoklasik iktisat, diğer tarafta yatırım ve diğer harcamalardan kaynaklanan gelir etkisine (çoğaltan mekanizması yoluyla) vurgu yapan Keynesyen İktisadın “neoklasik sentez” adıyla bir araya getirilmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan ve günümüze kadar da devam eden teorik ve politik tartışmaların zeminini hazırlamıştır. Bir başka ifadeyle, mikro iktisadın neoklasik teoriye, makro iktisadın da keynesyen teoriye bırakılması ve aralarındaki uyumsuzluğun dikkate alınmaması önemli bir problem haline gelmiştir. İşte bu tartışmalar sırasında yükselen Post Keynesyen İktisat, temsilcilerinin tamamı tarafından benimsenen genel bir teoriye sahip olmamakla birlikte, yaşanan gerçeklere uygun daha uygulanabilir modeller oluşturmaya dönük bir çaba içerisinde (Savaş,2000:922-923).

Geçiş ekonomilerine yönelik alternatif bir model olarak ortaya konan Post Keynesyen ekonomik analiz, Washington Uzlaşması doğrultusunda uygulamaya konan şok terapi şeklindeki neoklasik modelden farklı bir reform programı sunmaktadır. Bu doğrultuda sabit fiyat, ücret ve sübvansiyonların dahil olduğu, aşamalı fiyat liberalizasyonunu, tampon stokların oluşturulmasını, yatırım ve geliri teşvik edecek devlet müdahalesini ve sanayi-gelir politikalarını destekleyen Post Keynesyen analiz, neoklasik şok terapiden farklı olarak, işsizlikle mücadelede bağımsız bir para politikasını (discretionary monetary policy), tam istihdamın devamı için de bütçe açıklarını savunmaktadır (Marangos,2003:449).

Geçiş ülkelerinde piyasa ilişkilerinin gelişmesi için, aktif devlet müdahalesini savunan (Cardim de Carvalho, 1995:159) Post Keynesyen modele göre, devlet müdahalesi, tam istihdamın ve sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesini garanti altına almaktadır (Ma-

rangos,2003:453). Post Keynesyenlere göre devlet, liberalizasyonun yönetiminde, sosyal koruma sağlamada, riskleri algılama ve kontrol etmede ve sosyal sermayeyi oluşturmada çok daha etkin bir rol oynamalıdır. Öte yandan neoklasik modelden farklı olarak Post Keynesyen analizde eşitlik ve etkinlik arasında bir bölünme sözkonusu değildir. Bu bağlamda etkinlik, minimum maliyetle çıktı (üretim) maksimizasyonundan ziyade, sosyal refah maksimizasyonunu göstermektedir ve bu, üretim ve tüketimle ilgili dışsallıkların bir sonucudur (Minsky,1996:364). Bu nedenle, ekonomi politikasının amacı, sınırlı etkinlik düşünceleri için feda edilemeyecek olan, açık, demokratik ve medeni bir toplumun geliştirilmesi olmalıdır (Minsky ve Whalen,1996:162).

Post Keynesyen yaklaşım, mülkiyet çeşitliliğini ve demokratik politik bir sistem çerçevesinde devlet müdahaleli bir piyasayı ifade eden “sosyal demokrat” bir kapitalist sistem yanlısıdır. Böylesi bir sistem içinde uyum, sivil hayata aktif katılım olarak yorumlanan özgürlüğü sağlayacak bir ekonomik sistemin oluşturulmasıyla başarılabilecektir (Marangos,2000:302). Bu noktada Post Keynesyenlerin, neoklasik yaklaşımdan oldukça farklı bir pozisyon aldıklarını da belirtmek gerekir. Diğer bir ifadeyle, Post Keynesyen modele göre bireyler özgür iradelerini kullanabilirler ve bireylerin eylemi, geleceğin bilinebilirliği varsayımının tersine belirsizdir ve bu nedenle tanımlanabilir değildir (Mckenna ve Zannoni,1997:238-247).

Post Keynesyen yaklaşıma göre nihai başarı, politik, ideolojik ve kültürel unsurların dahil olduğu ekonomi dışı koşulların yeterince egemen olup olmamasına bağlıdır. Özellikle Rusya ve Doğu Avrupa geniş ölçüde, farklı uygarlık düzeyi, farklı tarih ve inanç ve yine farklı düzeyde ekonomik ve politik gelişme ile karakterize edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da geçiş süreci, başlangıç koşulları, uygulamaya konan politikalar ve dış çevreye dayanan bir “patika bağımlılığı” (path-dependent) sürecidir. Bu

nedenle de Post Keynesyenlere göre reform stratejistlerinin bu faktörleri gözden kaçırmamaları gerekmektedir (Marangos,2003:454).

Kişisel çıkar varsayımı temelinde piyasa sonucunun –her ne pahasına olursa olsun- insanların tercih ettiği sonuç olduğunun kabul edildiği neoklasik iktisat yaklaşımının aksine Post Keynesyenler, toplumun kurum ve ideallerinin de dahil olduğu, medeni, uygar bir toplum yaratacak olan yurttaşlık değeri ile kişisel çıkar davranışının karışımına vurgu yapmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, yurttaşlık değerleri geçiş sürecinde de görmezden gelinemez. Buna göre, ekonomik etkinliğin kişisel çıkar yönü herhangi bir topluma uygulanabilirken, yurttaşlık yönü, geçiş ekonomileri için, uygar bir piyasa toplumunun oluşumu için temeldir.

Post Keynesyenlere göre geçiş süreci ile birlikte yolsuzluktaki artış tesadüfî değildir. Çünkü bu ekolün temsilcilerine göre, *“uygar toplum olmaksızın kapitalizm uygar bir ekonomi yaratamayacaktır”* (Marangos,2000:303). Tam da bu noktada Post Keynesyen modelin şok terapi stratejisine dönük önemli eleştirilerinden biri, herhangi bir merkezi kontrol olmaksızın piyasa ekonomisine geçişin barbarizme eşdeğer bir açgözlülük ve hırs yaratmış olmasıdır (Poirot,1997:241). Hatta öyle ki Post Keynesyenler, bu durumun şok terapi taraftarlarınca bir avantaj olarak görüldüğünü ileri sürmektedirler. Çünkü bu sayede şok reçeteler, herhangi bir kısıtlama ya da engelle karşılaşmadan uygulamaya konulabilecektir (Marangos,2000:304). Oysa bu durum, demokratik ve medeni bir toplumun gelişimi ve ekonomik büyümenin lokomotifleri olarak özel sektörün gelişimi için hiç de uygun değildir (Oberschall,1996:1040). Bu nedenle de devlet müdahalesi gereklidir

Bireysel değerlerin üstünlüğünü ve özel mülkiyet prensibini kamu malı, devlet mülkiyeti ve planlama gibi unsurlarla bir arada değerlendiren Post Keynesyen geçiş modeli, (Marangos,2000:304) neoklasik modelin aksine devlet mülkiyetine çok önemli bir rol biçmektedir. Bu rol, özellikle piyasa

başarısızlıkları, ölçek ekonomileri ve dışsallıklardan kaynaklanan uygulamalarda kendini daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Her ne kadar geçiş ekonomilerinde devlet mülkiyetine ilişkin başarısızlıklar da olsa bunlar, çok sayıdaki piyasa başarısızlığı ile kıyaslandığında oldukça küçüktür (Kuznetsov,1992:488). Bu nedenle de ekonomi politikasının temel hedefi olan tam istihdam ve etkinliği etkileyen mülkiyet ve gelir dağılımı serbest piyasaya bırakılmamalıdır. Post Keynesyen düşünce çerçevesinde tam istihdam dönük bir ekonominin oluşturulması, daha büyük ve çok daha yenilikçi bir devlet sektörünü gerekli kılmaktadır (Minsky,1996:365,367). Çünkü Post Keynesyenlere göre, geçiş ekonomilerinde olduğu gibi, girişimcilerin geleceğe ilişkin kötümser hale geldiği durumlar, otomatik olarak işsizlikle sonuçlanacaktır. Kapitalist sistemin doğasından kaynaklanan yatırımın istikrarsız karakterinden dolayı devletin rolü, önleyici ekonomi politikalarını uygulamaya koyarak, çalışmak isteyen herkesin iş bulabilmesi için, büyüme ve istihdamın kabul edilebilir bir seviyesini devam ettirecek yeterli toplam talebi garanti altına almaktır. Devlet tarafından yapılacak talep yönetimi, bireylerin düzensiz ve koordinasyonsuz kararları nedeniyle oluşacak istikrarsızlığa karşı, uygun toplam talep ve istihdam seviyelerini koruyacaktır (Marangos,2000:307).

Neoklasik iktisatçıların, bir toplumun tam istihdam ve aynı zamanda kontrollü bir enflasyonu gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı yönündeki düşüncelerini ciddi ölçüde eleştiren Post Keynesyenlere göre, geçiş ekonomilerinde enflasyonun işsizlikten çok daha tehlikeli olduğu varsayımı uygun bir varsayım değildir. Bu düşünce tarzı, *“sosyal refahın diğerlerinin sıkıntılarına dayanması, hükümetin medeni olmayan (barbar) felsefesidir”* (Davidson ve Davidson,1996:60’dan akt.:Marangos,2000:308). Onlara göre, neoklasik geçiş modelinin sıfır toplamlı toplumunda vatandaşlar, diğerlerinin kazanması için yurttaşlık değerlerini erozyona uğratan bazılarının kaybetmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Dolayısıyla Post Keynesyenlere göre, bu tarz

stratejilerle mücadele edilmesi gerekmektedir. Politikanın amacı, açık, liberal bir toplum varlığının uygar standartların devamını sağlayacak ekonomik koşulları sağlamak olacaktır (Minsky,1996:364).

2.3. Piyasa Sosyalizmi Modeli (Çoğulcu ve Çoğulcu Olmayan)

Geçiş ekonomisinin kavramsal olarak ekonomik anlamda merkezi planlama sisteminin serbest piyasa ekonomisine siyasi anlamda da, diktatör ya da tek parti iktidarına dayanan otoriter bir rejimden demokrasiye geçiş olarak tanımlandığı daha önce belirtilmişti. Bu açıdan bakıldığında, geçiş süreci ile birlikte plan, piyasa ve demokrasinin yeniden ele alınmaya başladığını gözlemek aslında şaşırtıcı değildir. Her ne kadar geçiş ülkelerindeki insanların karşı oldukları şeyin, “sosyalist” sistem olarak adlandırılan eski sistem olduğu ileri sürülse de, bu toplumların istedikleri şeyin de, her geçen gün artan işsizlik, derinleşen eşitsizlik ve sosyal güvencenin giderek azalması olmadığı muhakkaktır (Samarry,1992:7-8). Bu çerçeveden bakıldığında, geçiş ekonomilerinin birçoğunda halen daha devam etmekte olan geçiş süreci sıkıntıları özellikle de, işsizlik ve gelir dağılımının bozulması, mafya ekonomisinin halen daha güçlü hâkimiyeti ve yolsuzluk gibi sosyal maliyetleri, insanların istedikleri anlamdaki bir düzenin oluşturulup oluşturulamayacağı yönündeki tartışmaları da sıcak tutmaktadır. Birçok ülkede uygulamaya konan neoklasik şok terapi modelinin sebep olduğu düşünülen olumsuz gelişmeler, geçiş sürecine yönelik uygun model tartışmalarında piyasa sosyalizmini de alternatif bir model haline getirmiştir.

Geçiş ekonomilerine yönelik bir model olarak piyasa sosyalizmi, merkezîyetçilik ile adem-i merkezîyetçilik, piyasa ile planlama, bireysellik ile kamusalılık ve kamu mülkiyeti ile özel mülkiyetin optimal bir bileşimini ifade etmektedir. Bu modeli diğerlerinden ayıran yanı; sömürü ve yabancılaşmanın önüne geçmek, gelir, refah sosyal statü ve gücün en eşit şekilde dağılımını sağlamak ve

temel ihtiyaçları tatmin etmek şeklinde özetlenebilecek amaçlarıdır ki bunlar, aynı zamanda modelin Marksizme dayalı ekonomik bir analiz metoduna sahip olduğunu göstermektedir. Piyasa sosyalistlerine göre kapitalist sistemin olumsuzlukları sisteme içkindir ve sadece ihtiyari devlet gücü kullanılarak bu olumsuzluklardan kaçınmak mümkün değildir (Marangos,2006:137).

Geçiş süreci ile birlikte piyasa sosyalizmi tartışmalarının yeniden gündeme gelmesindeki en önemli etken, başarılı olarak nitelendirilen Çin modeli piyasa sosyalizmidir. Çin'deki reform sürecinin başlangıcı, her ne kadar 1978 yılı reformlarına dayansa da (Ölmezogulları,1999:216) özellikle etkinliğini kaybetmiş bir ekonomik yapının tek bir hamlede ve radikal bir şekilde tasfiye edildiği geçiş ekonomilerinde, süreci takiben yaşanan olumsuzluklar Çin tarafından uygulanan modeli, tartışmaların merkezine oturtmuştur. Bu nedenle de, Çin reformlarının ve elde edilen başarıların diğer geçiş ekonomilerine yönelik olarak da tekrarlanabilirlik tekrarlanamayacağı, akademik çevrelerce de hararetle tartışılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, bir grup bilim adamı, Çin'in başarısının, evrimci, tecrübeye dayanan ve aşağıdan yukarıya (bottom-up) temelli bir reform anlayışının, kapsamlı ve yukarıdan aşağıya (top-down) uygulanan şok terapi yaklaşımına üstünlüğünü gösterdiğine inanırken, diğer bir grup düşünce ise, Çin reformlarının başarısını uygulanan modellerden ziyade, kendine özgü niteliklere sahip farklı başlangıç koşullarına bağlamaktadır (Marangos,2006b:221)

Çin'in diğer geçiş ülkeleri ile kıyaslandığında çok farklı özelliklere sahip olduğu yadsınmaz bir gerçeklik olmakla birlikte, günümüz Çin ekonomisinin geldiği noktada 1978 yılına dayanan bir reform sürecinin ve bu süreçte izlenen politikaların da son derece önemli olduğu yaygın olarak kabul edilen bir görüştür. Bu bağlamda, Çin ekonomisinin hızlı büyümesi ve ticaret fazlaları yaratmasının ardında ilki; 1979-1991 yılları arasında sürdürülen ve merkezi planlama sisteminin

reformu edilmesine dayalı reform çabaları, diğeri de; 1991 sonrası sürdürülen ve Çin'in kendisi tarafından da deklare edilen "piyasa sosyalizmi" olarak adlandırılan model olmak üzere iki ana etken vardır (Köse ve Öncü,200:149). Sonuçta Çin, izlemiş olduğu kendine özgü bir piyasa sosyalizmi modeliyle geçiş ülkeleri arasında benzersiz bir konum almayı başarmıştır (Holmes,2000:226).

Uygulanan modelin piyasa sosyalizmi olarak değerlendirilmesi konusunda çok yaygın bir uzlaşma olmamakla birlikte biraz önce de belirtildiği gibi, Çin'in bizzat kendisi, uyguladığı modeli piyasa sosyalizmi olarak adlandırmaktadır. 1978 yılının Aralık ayında yapılan 11. Komünist Parti Kongresi'nin üçüncü plan oturumunda, ekonomide merkezden yönetime son verilmesi ve piyasa mekanizmasının benimsenmesi yönünde alınan tarihi kararlar da Çin'de geçiş süreci başlamıştır. Bu kararların arkasındaki reform programı, piyasaların ve piyasa fiyatlarının kullanılmasının yolunu açmakla birlikte, sosyalizmin temel unsurlarından biri olan, üretim mallarının kamu mülkiyetinde bulunması koşulunu değiştirmemiştir (Yenal,1999:191).

Çin'in yapmakta olduğu, aslında geçmişteki sosyalist planlama tecrübesini ve bu süreçte devletin üstlendiği rolü piyasayla buluşturmaktır (Köse ve Öncü,2006:150). Bugün itibarıyla, siyasi alanda demokratik ve çoğulculuğa dayalı bir siyasal yapılanmanın dışında kalan ve halen daha tek parti iktidarı olan Komünist Parti otoritesi altındaki Çin'in gerçekleştirmekte olduğu piyasa sosyalizmi deneyimi, kendine özgü bir başarı öyküsü yaratmış durumdadır (Yenal,1999:191).

SONUÇ

Merkezi planlamaya dayalı sosyalist sistemden serbest piyasaya dayalı kapitalist sisteme geçiş sürecinin basit anlamda bir ekonomik sistem değişimi olmadığı açıktır. Böylesi bir geçiş süreci başta ideolojik yapı olmak üzere, politik, siyasi, kültürel ve sosyal yapının da topyekûn dönüşümü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerine

yönelik analizlerin sadece ekonomik terimlere indirgenemeyecek kapsamda karmaşık ve bir o kadar da derin olduğu bir gerçektir.

Geçişin doğası gereği bütünsel, tarihsel, dinamik ve karşılaştırmalı bir süreç olması, bu sürecin politik ekonomi geleneği içinde analiz edilmesine de uygun düşmektedir. Çünkü politik ekonomi, sadece ekonomik tercihleri değil, bu tercihlere etki eden tüm bileşenleri tek bir çatı altında birleştirmekte ve süreci bütünsel bir perspektiften ele alma imkânı vermektedir. Bu, ortak özelliği merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçmek olan ama birbirinden oldukça farklı koşullar ve tercihlerle piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerin göstermiş oldukları performansı değerlendirmede önemli bir çeşitlilik sunmaktadır. Nitekim geçiş sürecinin özellikle başlangıç dönemlerinde süreci açıklamaya dönük akademik çabalar, yerleşik iktisat geleneğine uygun şekilde neoklasik paradigma üzerinden olmuş ve geçiş süreci daha ziyade ekonomik değişkenlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Oysa piyasa ekonomisine geçiş yönünde uygulamaya konan reformların ekonomik analiz başta olmak üzere, ideolojik ve politik yapı, başlangıç koşulları, reformların hızı ve sıralaması gibi birincil/temel öğeleri vardır. Bu öğeler bir bütün olarak farklı geçiş modellerinin ortaya çıkmasına ve dolaşısıyla süreç içinde sergilenen performansların her bir bileşen bağlamında analiz edilmesine imkân tanımaktadır.

Geçiş süreci reformlarının temel bileşenleri ekseninde ortaya çıkan modeller, neoklasik modele alternatif post-keynesyen ve piyasa sosyalizmi geçiş modelleridir. Söz konusu modeller arasındaki farklılıklar, reform sürecine eşlik eden temel bileşenlerin her bir modelin kendine özgü ideolojik yapısı ve değerler setine göre farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Bunun akademik iktisat açısından en önemli sonucu, geçiş sürecini bütünsel bir yaklaşımla ele alma gayretine anlamlı bir katkı sağlamasıdır. Böylece neoklasik iktisat içine sıkışan geçiş ekonomileri, alternatif modellerin sunduğu bir çeşitliliğe kavuşmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARTHUS, G. (2001), *Transitional Economies and The Myth of Democracy and The Free Market: American Dominance In The World Economic System*, International Manas University Conference In Economics
- ASLUND, A. (1992), *Post-Communist Economic Revolutions, How Big Bang?*. Washington DC: The Center for Strategic and International Studies
- ASLUND, A. (1995), *How Russia Became a Market Economy*, Washington DC: The Brookings Institution
- BALCEROWICZ, L. (1994), *Understanding Postcommunist Transitions*, *Journal of Democracy*, 5(4)
- BERKSOY, T. (2004), *Piyasa Ekonomisi Kurgusu ve Kamu Müdahalesi, Gülten Kazgan'a Armağan: Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- CAPORASO, A., ve LEVINE, D. P., (1993), *Theories of Political Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CARDIM DE CARVALHO, F.J. (1995), *The Independence of the Central Bank: A Critical Assessment of the Arguments*, *Journal of Post Keynesian Economics*. 18(2)
- CSABA, L. (2003), *Transition as Development, Post-Communist Economies*, 15(1)
- DAVIDSON, G. ve DAVIDSON, P. (1996), *Economics for a Civilised Society, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı*, London: Macmillan
- DE MELO, M., C. DENİZER, A. GELB VE S. TENEV.(1997), *Circumstance and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies*, The World Bank International Finance Corporation
- DOĞRUEL, F. ve A.S. DOĞRUEL. (2006), *Bıçak Sırtında Büyüme ve İstikrar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- GRAHAM, N.A. (2001), *Assessing the Progress of Economic Liberalization in Post-Communist States*, Conference on Progress and Challenges in Democratization and Economic Liberalization in Eastern Europe and the Former Soviet Union, Romania, Babes-Bolyai University
- GUERRIEN, B. (1991), *Neo-Klasik İktisat*, (Çev.: Ertuğrul Tokdemir), İstanbul: İletişim Yayınları
- HELLIWEEL, J.F. (1994), *Empirical Linkages between Democracy and Economic Growth*, NBER Working Paper. 4066
- HO, L. (1995), *Democracy and Economic Development*, *Hong Kong Economic Papers*. (23)
- HOLMES, L. (2000), *Post Komünizm*, (Çev: Yavuz Alogan), İstanbul: Mavi Ada Yayınları
- HORNE, J. (1995), *The Economics of Transition and The Transition of Economics*, *The Economic Record*, 71(215)
- IMF. (2000), *World Economic and Financial Surveys*
- İŞGÜDEN; T. ve KÖNE, A.Ç. (2002), *Ortodoks İktisat Üzerine Notlar*, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5)
- KAZGAN, G. (2005), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*. 4. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

- KIM, B.Y. ve PIRTILLA, J. (2003), The Political Economy of Reforms: Empirical Evidence From Post-Communist Transition In The 1990s., BOFIT Discussion Paper, 4
- KOLODKO, G. W. (1998), Ten Years of Post-socialist Transition: The Lessons for Policy Reforms, The World Bank Development Research Group
- KOLODKO, G.W. (1993), Stabilisation, Recession and Growth In a Post-Socialist Economy, Economic Journal on Eastern Europe and the Former Soviet Union. (1)
- KOLODKO, G.W. (1999), Transition To a Market Economy and Sustained Growth. Implications For The Post-Washington Consensus, Communist and Post-Communist Studies. 32(39)
- KOLODKO, G.W. (2004), Transition to a Market System: Gradualism versus Radicalism, TIGER Working Paper, 60
- KORNAL, J. (1990), The Road to a Free Economy, New York: Norton
- KORNAL, J. (1994), Transformational Recession: The Main Causes, Journal of Comparative Economics 19(1)
- KORNAL, J. (1997), Struggle and Hope: Essays on Stabilization and Reform In A Post-Socialist Economy, Cheltnam: Edward Elgar Pub.
- KORNAL, J. (2000), What the Change of System From Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean, Journal of Economic Perspectives. 14(19.)
- KÖSE, A.H., ve ÖNCÜ, A. (2006), Tahsildarlar ve Borçlular. Karşıt İktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye, İstanbul: Evrensel Yayınları
- KUZNETSOV, E. (1992), Post-Socialist Transition From a Neo-Schumpeterian Perspective: The Case of The Former Soviet Union, Communist Economies and Economic Transformation. 4(4)
- LIPTON, D. ve J. SACHS (1992), Prospects for Russia's Economics Reforms, Brookings Papers on Economic Activity, (2)
- LİPTON, D. ve SACHS, J. (1990), Creating A Market Economy In Eastern Europe: The Case of Poland, Brookings Papers on Economic Activity. (1)
- MARANGOS, J. (1999), The Market and Political Freedom, The Freeman, 49(6)
- MARANGOS, J. (2000), A Post Keynesian View of Transition to Market Capitalism: Developing a Civilized Society, Journal of Post Keynesian Economics, 23(2)
- MARANGOS, J. (2002a), A Political Approach to The Neoclassical Model of Transition, American Journal of Economics and Sociology, 61(1)
- MARANGOS, J. (2002b), The Political Economy of Shock Therapy, Journal of Economic Surveys, 16(1)
- MARANGOS, J. (2003), Price Liberalization, Monetary, and Fiscal Policies for Transition Economies: A Post Keynesian Perspective, Journal of Post Keynesian Economics, 25(3)
- MARANGOS, J. (2005a), Alternative Paths to The Transition Process, International Journal of Social Economics, 32(4)
- MARANGOS, J. (2005b), A Political Economy Approach To The Neoclassical Gradualist Model Of Transition, Journal of Economic Surveys. 19(2)
- MARANGOS, J. (2006a), Was There an Optimum Model of Transition?, Global Business and Economics Review, 8-1/2

- MARANGOS, J. (2006b), Were Chinese Reforms A Feasible Alternative For Transition Economies?, *International Journal of Social Economics*, 33(3)
- MCKENNA, E.J. ve ZANNONİ, D. (1997), Post Keynesian Economics and the Philosophy of Individualism, *Journal of Post Keynesian Economics*.20(2)
- MINSKY, H.P. (1996), Uncertainty and Institutional Structure of Capitalist Economies, *Journal of Economic Issues*. 30(2)
- MINSKY, H.P. ve WHALEN, C.J. (1996), Economic Insecurity and The Institutional Prerequisites for Successful Capitalism, *Journal of Post Keynesian Economics*. 19(2)
- MURRELL, P. (1995), The Transition According To Cambridge, Mass, *Journal of Economic Literature*. (33)
- NEE, V. ve YOUNG, F. (1990), Peasant Entrepreneurs In China's Second Economy: An Institutional Analysis, *Economic Development and Cultural Change*. (39)
- NELSON, J.M. (1994), Linkages Between Politics and Economics, *Journal of Democracy*. 5(4)
- NORTH, D.C. (2002), Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans, (Çev.:Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Yayınları
- O'HARA, P.A., (1999), How Can Economics Be An Institutional-Evolutionary Science?, *Journal of Economic and Social Policy*, 4 (1)
- OBERSCHALL, A. (1996), The Great Transition: China, Hungary and Sociology Exit Socialism into the Market, *American Journal of Sociology*. 101(4)
- ÖLMEZOĞULLARI, N. (1999), Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, Gözden Geçirilmiş-Genişletilmiş 3.Baskı., Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
- PAPAVA, V. (2005), On The Theory of Post-Communist Economic Transition to Market, *International Journal of Social Economics*, 32(1/2)
- POIROT, C. (1996), Macroeconomic Policy In a Transitional Environment: Romania, 1989-94, *Journal of Economic Issues*. 30(4)
- POIROT, C. (1997), The Return to Barbarism, *Journal of Economic Issues*. 31(1)
- PROKOPIJEVIC, M. (2001), Transition, Icer Working Paper
- ROLAND, G. (1994), On the Speed and Sequencing of Privatisation and Restructuring, *The Economic Journal*. 104
- ROLAND, G. (2001), Ten Years After...Transition and Economics, *IMF Staff Papers*, 48
- SAMARRY, C. (1992), Plan, Piyasa ve Demokrasi. (Çev: D. Işık), İstanbul: Yazın Yayıncılık
- SAVAŞ, V. (2000), İktisatın Tarihi, 4. Baskı., Ankara: Siyasal Kitabevi
- SEYİDOĞLU, H. (2003), Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2)
- SMYTH, R. (1998), Property Rights In China's Economic Reforms, *Communist and Post-Communist Studies*. 31(3)
- SOLIMANO, A. (1994), After Socialism and Dirigisme: Which Way Now?, *Rebuilding Capitalism Alternative Roads after Socialism and Dirigisme*, (Ed: A. Solimano, O. Sunkel ve Mario I. Blejer), USA: The University of Michigan Press.

STAEHR, K. (2003), Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementary, Sequencing and Speed, BOFIT Discussion Paper, (1)

STERN, N. (1996), The transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Some Strategic Lessons from the Experience of 25 Countries Over Six Years, EBRD Working Paper, (18)

STIGLITZ, J. (2004), Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı. 2.Baskı (Çev:Arzu Taşçıoğlu&Deniz Vural), İstanbul: Plan B Yayınları

SVEJNAR, J. (1991), Microeconomic Issues In The Transition To A Market Economy, Journal of Economic Perspectives. 5(4)

VAN BRABANT, J. M. (1993), Lessons From The Wholesale Transformations In the East, Comparative Economic Studies. 35(4)

WOO, W.T. (1994), The Art of Reforming Centrally Planned Economies: Comparing China, Poland And Russia, Journal of Comparative Economics, 18(3)

YENAL, O. (1999), İktisat Siyaseti Üzerine Denemeler, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları